

SKRYPT Z HISTORII

I. Czym będziemy się zajmować?

XXVI. Rzeczypospolita w XVIII w. – od czasów saskich do Konstytucji 3 Maja (7 godz.)

- unia polsko-saska, Rzeczypospolita w czasach wojny północnej, sejm niemy, traktat trzech czarnych orłów, podwójna elekcja 1733 r
- kryzys państwa i władzy królewskiej w czasach Augusta III
- reformy sejmu konwokacyjnego 1764 r.; prawa kardynalne
- konfederacja radomska, konfederacja barska i wojna z Rosją
- zasięg terytorialny I rozbioru Polski, reformy sejmu rozbiorowego
- obozy polityczne i reformy Sejmu Wielkiego, Konstytucja 3 Maja, jej postanowienia i znaczenie

XXVII. Upadek Rzeczypospolitej – wojna z Rosją i powstanie kościuszkowskie (6 godz.)

- przyczyny zawiązania konfederacji targowickiej, wojna z Rosją 1792 r., zasięg terytorialny II rozbioru Polski
- insurekcja kościuszkowska w 1794 r.: przyczyny, przebieg, rola przywódców insurekcji;
- zasięg terytorialny III rozbioru Polski;
- przyczyny wewnętrzne i zewnętrzne upadku państwa polskiego
- dzieje Rzeczypospolitej na tle wydarzeń globalnych

XXVIII. Kultura doby oświecenia w Rzeczypospolitej (3 godz.)

- ✓ myśl społeczna i polityczna polskiego oświecenia
- ✓ nauka polska II połowy XVIII w., zmiany w szkolnictwie: Collegium Nobilium, Szkoła Rycerska, Komisja Edukacji Narodowej, Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych, literatura: Ignacy Krasicki, Hugo Kołłątaj, Stanisław Staszic, Adam Naruszewicz, Julian Ursyn Niemcewicz, Biblioteka Załuskich, rozwój teatru (Operalnia, Teatr Narodowy), polskie czasopiśmiennictwo, malarstwo: Marcello Bacciarelli, Canaletto, architektura klasycystyczna: przykłady w okolicy, regionie i kraju, zasługi Dominika Merliniego

Zajęcia nr 1

Uczeń:

- opisuje i ocenia sytuację wewnętrzną i międzynarodową Polski w czasach saskich
- charakteryzuje politykę Rosji, Prus i Austrii wobec Rzeczypospolitej, wskazując przejawy osłabienia suwerenności państwa polskiego
- przedstawia reformy z pierwszych lat panowania Stanisława Augusta
- wyjaśnia przyczyny i przedstawia zasięg terytorialny I rozbioru Rzeczypospolitej
- wyjaśnia okoliczności zwołania Sejmu Wielkiego i przedstawia jego reformy, ze szczególnym uwzględnieniem postanowień Konstytucji 3 Maja.
- zna przyczyny zawiązania konfederacji targowickiej, wojna z Rosją 1792 r., zasięg terytorialny II rozbioru Polski

BLOK I

1694 - 1791

WETTINOWIE

Dwie główne linie

- *Albertyńska*

- *Ernestyńską*

Linia Albertyńska

- 1547–1553 Maurycy Wettyn
- 1553–1586 August Wettyn
- 1586–1591 Krystian I Wettyn
- 1591–1611 Krystian II Wettyn
- 1611–1656 Jan Jerzy I Wettyn
- 1656–1680 Jan Jerzy II Wettyn
- 1680–1691 Jan Jerzy III Wettyn
- 1691–1694 Jan Jerzy IV Wettyn
- **7 maja 1694–1 lutego 1733 Fryderyk August I Mocny – król Polski August II Mocny**
- **1 lutego 1733–5 października 1763 Fryderyk August II Wettyn – król Polski August III**
- 5 października – 17 grudnia 1763 Fryderyk Krystian Wettyn
- 17 grudnia 1763–11 grudnia 1806 Fryderyk August III Sprawiedliwy

AUGUST II MOCNY

ur. 12 maja 1670 w Dreźnie, zm. 1 lutego 1733 w Warszawie,

żona: Krystyna Eberhardyna Hohenzollern

Panowanie

od 27 czerwca 1697 do 24 września 1706

od 1709 do 1 lutego 1733

WOJNA PÓŁNOCNA

- 24 marca 1698 r. przymierze odporne z królem Danii Chrystianem V,
- 25 września 1699 r. sojusz przeciw Szwecji z królem Danii Fryderykiem IV Oldenburgiem.
- 11 listopada 1699 r. sojusz przeciw Szwecji z carem Piotrem
- w styczniu 1699 r. pokoju w Karłowicach z imperium osmańskim, Rzeczpospolita odzyskała Podole z twierdzą kamieniecką.

III Wojna północą pomiędzy Królestwem Danii i Norwegii, Rosją, Saksonią, Prusami i Hanowerem a Szwecją, RP włączyła się oficjalnie od 1704 r.

Etapy wojny:

- Walki w Polsce (1702–1706)
- Atak Szwedów na Rosję (1707–1709)
- Rosyjska ofensywa w Inflantach i Finlandii (1710–1714)
- Walki w Skanii (1709–1710)
- Walki w północnych Księstwach Pruskich (1711–1716)
- Rozstrzygnięcie (1716–1721)

STANISŁAW LESZCZYŃSKI

ur. 20 października 1677 we Lwowie, zm. 23 lutego 1766 w Lunéville

Panowanie: 1704–1709 i 1733–1736

Żona: Katarzyna Opalińska

Dzieci:

Anna Leszczyńska

Maria Leszczyńska – żona Ludwika XV, królowa Francji

SEJM NIEMY

1 lutego 1717 r. w Warszawie

Postanowienia:

- zmniejszenie władzy hetmanów
- wprowadzenie stałych podatków na zawodową armię
- ograniczenie władzy Senatu i sejmików
- Polskę i Saksonie łączy tylko unia personalna
- wojska saskie z wyjątkiem Gwardii Królewskiej miały opuścić ziemie polskie i litewskie
- urzędnicy sascy decydują u siebie, polscy u siebie

TRAKTAT TRZECH ORLÓW

13 września 1732 roku w Wiedniu

układ, pomiędzy Austrią i Rosją (13 grudnia dołączyły do niego Prusy), dotyczący sukcesji tronu w Polsce w razie spodziewanej niedługo śmierci Augusta II. Wspólny kandydat na tron Polski infant Don Emanuel Bragança.

AUGUST III SAS

ur. 17 października 1696 r. w Dreźnie, zm. 5 października 1763 r. w Dreźnie.

Panowanie: od 5 października 1733 do 5 października 1763

Żona: Maria Józefa Habsburg – córka cesarza Józefa I Habsburga, matka 14 dzieci.

SEJM KONWOKACYJNY

Został zwołany 8 listopada 1763 r. do Warszawy, obrady trwały od 7 maja do 23 czerwca 1764 r.

Postanowienia:

- zlikwidowano cła prywatne
- zlikwidowano pobór cła na granicy pomiędzy Koroną, a Litwą
- wprowadzono cło generalne do skarbu państwowego
- opodatkowano szlachtę mającą domy w miastach
- ustalono maksymalne wysokości opłat na utrzymanie dróg, mostów i grobli
- zniesiono *liberum veto* w głosowaniu projektów wnoszonych przez Komisję Skarbową
- ujednoczono system miar i wag

- na czas nieokreślony zawiano konfederację generalną, co pozwalało na skuteczne przeprowadzenie sejmku elekcyjnego i koronacyjnego
- uchwalono lustrację królewskich
- utworzono we wszystkich województwach Komisje Dobrego Porządku
- ograniczono władzę Senatu

STANISŁAW AUGUST PONIATOWSKI

ur. 17 stycznia 1732 r. w Wołczynie, zm. 12 lutego 1798 r. w Petersburgu.

Panowanie: od 7 września 1764 r. do 25 listopada 1795 r.

Żona: Elżbieta Grabowska

1765 założył w Warszawie Szkołę Rycerską i Teatr Narodowy

1770 obiady czwartkowe

1773 Komisje Edukacji Narodowej

PRAWA KARDYNALNE 1767 – 1768

- Zasada wolnej elekcji
- Zasada liberum veto ograniczona do *materii status*, dotychczasowe zrywanie sejmów zostało zniesione
- Zasada nietykalności osobistej szlachty
- Prawo do wypowiedzenia posłuszeństwa królowi
- Wyłączne prawo dla szlachty do piastowania urzędów i posiadania ziemi
- Niemal nieograniczona władza dziedziców nad chłopami
- Unia z Litwą
- Utrzymanie przywilejów Prus Królewskich
- Zasada równości – Każdy szlachcic posiada równe prawo do dziedzictwa dóbr ziemskich, honorów, godności senatorskich, marszałkowskich i urzędów duchownych, świeckich, przywilejów na starostwa grodowe i niegrodowe. Równości tej nie umniejszają żadne tytuły

Materiae status (łac. *materie państwowe*) – prawa, które można było zmienić jedynie za zgodą wszystkich posłów na sejmie.

- Zmienianie i podnoszenie podatków
- Powiększanie wojska
- Zawieranie przymierzy i umów handlowych
- Wypowiadanie wojny i zawieranie pokoju

- Sprawy monetarne
- Zmiany sposobu sejmowania i sejmikowania
- Zwoływanie pospolitego ruszenia
- Zmiany i tworzenie nowych urzędów

KONFEDERACJA RADOMSKA

Zawiązana 23 czerwca 1767 r. w Radomiu, pod osłoną wojsk rosyjskich pułkownika Wasilija Carra w obronie dawnego ustroju Rzeczypospolitej, powstała w reakcji na zawiązanie konfederacji innowierczych 3 sierpnia 1767 r. wznowiona w Warszawie, trwała do 15 grudnia 1767 r.

KONFEDERACJA BARSKA 1768 -1772

Zbrojny związek szlachty polskiej, utworzony w Barze 29 lutego 1768 r. w obronie wiary katolickiej i niepodległości Rzeczypospolitej, skierowany przeciwko: protektoratowi Imperium Rosyjskiego, królowi Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu i popierającym go wojskom rosyjskim. Celem konfederacji było zniesienie ustaw narzuconych przez Rosję, zwłaszcza zapewniających równouprawnienie innowiercom.

Zajęcia nr 2 12.03

I ROZBIÓR POLSKI

- **Austria** otrzymała całą południową Polskę po Zbrucz ze Lwowem, ale bez Krakowa (83 tys. km² oraz 2,7 mln mieszkańców). Przy czym już w 1770 Austria samorzutnie przejęła Spisz i powiaty nowotarski, nowosądecki i czorsztyński.
- **Prusy** anektowały Warmię i Prusy Królewskie (Pomorze Gdańskie), lecz bez Gdańska i Torunia (36 tys. km² oraz 580 tys. mieszkańców)^[8]. W ten sposób król Prus Fryderyk II Wielki zrealizował swe wieloletnie marzenia o państwie na jednolitym obszarze od Niemna do Łaby.
- **Rosja** zagarnęła Inflanty Polskie oraz wschodnie, peryferyjne krańce Rzeczypospolitej za Dnieprem, Drucią i Dźwiną (województwa: mścisławskie, witebskie i połockie oraz część mińskiego i inflanckiego – ogółem 92 tys. km² oraz 1,3 mln mieszkańców), utrzymując poza tym swój protektorat nad resztą okrojonego kraju.

SEJM ROZBIOROWY

Działający w latach 1773–1775, powołany przez trzy ościennie mocarstwa zaborcze: Rosję, Prusy i Austrię, w celu zatwierdzenia cesji terytorium Rzeczypospolitej w czasie I rozbioru Polski.

Część postanowień sejmu rozbiorowego, które miały na celu osłabić króla, odniosły skutek wręcz odwrotny. Wprowadzona pięćdziesięcioletnia dzierżawa starostw wiodła do stosunków kredytowych, a utworzona Rada Nieustająca stała się stosunkowo sprawnym (m.in. ponieważ nie podlegającym zasadzie *liberum veto*) organem władzy wykonawczej. Przyczyniło się to do stłamszenia samowoli magnaterii, która licznie wystąpiła przeciwko Radzie Nieustającej i nawet apelowała do carycy Katarzyny II o pomoc w zmniejszeniu wpływów króla. Caryca udzieliła jednak poparcia królowi, co doprowadziło do rozbicia opozycji magnackiej, z której część zwróciła się do innych mocarstw, głównie Prus.

SEJM WIELKI

Zwołany 6 października 1788 r. za zgodą cesarzowej Rosji Katarzyny II w Warszawie, obradujący do 29 maja 1792 r.

- ✓ Stronnictwo dworskie (królewskie)
- ✓ Stronnictwo rosyjskie
- ✓ Stronnictwo magnacko-republikanckie

- ✓ Stronnictwo hetmańskie
- ✓ Stronnictwo Patriotyczne

KONSTYTUCJA 3 MAJA

Głównym dziełem Sejmu Wielkiego było uchwalenie w dniu 3 maja 1791 nowej Konstytucji ustrojowej. Wprowadzała ona podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, zwiększyła uprawnienia mieszczan, zapowiadała poprawę doli warstwy chłopskiej, zlikwidowała konfederacje i liberum veto w Sejmie, ograniczyła prawa polityczne gołoty szlacheckiej. Ustalała też, że po Stanisławie Augustie Poniatowskim, dziedzicznym królem Polski miał zostać elektor saski Fryderyk August, wnuk Augusta III.

Nowa konstytucja zmieniła ustrój Rzeczypospolitej z monarchii parlamentarnej na monarchię konstytucyjną. 2 maja dla poparcia reform, wprowadzonych przez nową konstytucję, powstało Zgromadzenie Przyjaciół Konstytucji Rządowej, które zajęło się przeprowadzaniem w sejmie wielu przepisów szczegółowych, uzupełniających dokonaną zmianę ustroju. Ostatecznie Sejm Wielki trwał do 29 maja 1792, a Konstytucja 3 Maja utrzymała się 14 miesięcy i 3 tygodnie. Obalona została przez konfederację targowicką i zbrojną interwencję Rosji w czasie wojny polsko-rosyjskiej w 1792 roku.

BLOK II

1792 – 1795

KONFEDERACJA TARGOWICKA

Spisek magnacki zawiązany w nocy z 18 na 19 maja 1792 w Targowicy (w rzeczywistości 27 kwietnia 1792 w Petersburgu), na życzenie i pod patronatem cesarzowej Rosji Katarzyny II, skierowany przeciwko reformom Sejmu Czteroletniego i Konstytucji 3 maja.

Do wojny zwanej także wojną w obronie Konstytucji 3 maja doszło po wkroczeniu wojsk rosyjskich do Polski, po zwróceniu się konfederatów targowickich o pomoc do Rosji. Pomimo zwycięstw odniesionych pod Zieleńcami i Dubienką przez stronę polską, Rosjanie doszli do Wisły, co skłoniło króla Stanisława Augusta Poniatowskiego do przystąpienia do konfederacji targowickiej i wydania rozkazu do zaprzestania dalszych walk.

Niewypowiedziana formalnie wojna rosyjsko-polska trwała od 16 maja do 26 lipca 1792 roku. Po przedwczesnej kapitulacji wojsk polskich w konsekwencji przystąpienia króla do

konfederacji targowickiej, targowiczanie zajęli przy pomocy wojsk rosyjskich wszystkie województwa Rzeczypospolitej, likwidując organy władzy powołane przez sejm.

II ROZBIÓR

Rosja województwa: mińskie, kijowskie, braclawski i podolskiego oraz części wileńskiego, nowogródzkiego, brzeskoliteńskiego i wołyńskiego (250 tys. km²).

Prusy otrzymały Gdańsk i Toruń oraz województwa gnieźnieńskie, poznańskie, sieradzkie (z Wieluniem), kaliskie, płockie, brzeskokujawskie, inowrocławskie, ziemię dobrzyńską oraz części krakowskiego, rawskiego i mazowieckiego (57 tys. km²)

insurekcja kościuszkowska w 1794 r.: przyczyny, przebieg, rola przywódców insurekcji;

Spisek zawiązał się w grudniu 1792 roku na emigracji i na przełomie 1792/1793 roku w kraju. Ośrodkiem emigracji przedpowstańczej była Saksonia (Drezno i Lipsk), gdzie Ignacy Potocki, Hugo Kołłątaj i Tadeusz Kościuszko zawiązali sprzysiężenie. Uznano konieczność ustanowienia dyktatury wojskowej i powierzenie jej Kościuszce. Jak pisał Hugo Kołłątaj w swoim dzienniku: „Dla uchronienia się od nieszczęśliwych wypadków rewolucji francuskiej, zgodziliśmy się, że insurekcja w Polsce powinna być pod dyktaturą jednego człowieka, który by pozyskał powszechne zaufanie. Cały naród wskazał do tego Kościuszkę.

- 12 marca 1794 Antoni Madaliński odmówił redukcji I Wielkopolskiej Brygady Kawalerii Narodowej i poprowadził ją z Ostrołęki w kierunku Krakowa.
- 24 marca 1794 w Krakowie na rynku został ogłoszony akt powstania, powołujący Tadeusza Kościuszkę naczelnikiem insurekcji. Kościuszko złożył publicznie na rynku przysięgę.
- 24 marca 1794 nastąpił wymarsz korpusu Kościuszki w kierunku Kielc.
- 4 kwietnia 1794 pod Raclawicami wojska powstańcze pod wodzą samego Kościuszki stoczyły zwycięską bitwę z wojskami rosyjskimi dowodzonymi przez generała majora Aleksandra Tormasowa. Z militarne punktu widzenia zwycięstwo pod Raclawicami było jedynie epizodem wojny polsko-rosyjskiej i nie zostało w pełni wykorzystane. Kościuszko nie zdołał rozbić korpusu Fiodora Denisowa i oczyścić Małopolski z wojsk rosyjskich. O wiele ważniejsze było natomiast znaczenie moralne bitwy – Polacy nabrali wiary w możliwość zwycięstwa, a powstanie rozszerzyło się na inne rejony kraju.

- 5 kwietnia 1794 Kościuszko ogłosił w obozie pod Słomnikami *Raport narodowi polskiemu o zwycięstwie pod Raclawicami*.
- 6 kwietnia 1794 Kościuszko założył obóz pod Bosutowem, województwo ruskie przystąpiło do powstania.
- 16 kwietnia 1794 w Szawlach na Żmudzi ogłoszono akt powstania Wielkiego Księstwa Litewskiego.
- 17 kwietnia 1794 wybuchła insurekcja warszawska. Pospółstwo warszawskie pod wodzą Jana Kilińskiego wypędziło garnizon rosyjski ze stolicy. Dokonano szturmów ambasady rosyjskiej, gdzie przejęto materiały potwierdzające pobieranie rosyjskiej pensji przez czołowe postacie polityki. Ignacy Wyssogota Zakrzewski został prezydentem stolicy.
- 18 kwietnia 1794 Kościuszko wydał w obozie pod Bosutowem *Odezwę za włościanami o ulgę w pańszczyźnie i ludzkie z tymiż obchodzenie się*.
- 19 kwietnia 1794 w Warszawie utworzona została Rada Zastępcza Tymczasowa.
- 23 kwietnia 1794 wybuchła insurekcja w Wilnie, którą dowodził Jakub Jasiński. Ogłoszono *Akt Powstania Narodu Litewskiego*. Powstanie odniosło sukces. W czasie wydarzeń wileńskich zginęło 3 Polaków i 20 Rosjan. Pojmano wielu rosyjskich jeńców, których zgromadzono w kościele św. Kazimierza w Wilnie.
- 24 kwietnia 1794 w Warszawie powstał klub jakobinów polskich.
- 24 kwietnia 1794 w Wilnie powstała Rada Najwyższa Rządowa Litewska.
- 30 kwietnia 1794 szlachta sandomierska ogłosiła w Nowym Korczynie przystąpienie do powstania.
- 7 maja 1794 Kościuszko wydał w Połańcu uniwersał regulujący powinności gruntowe włościan i zapewniający dla nich skuteczną opiekę rządową, bezpieczeństwo własności i sprawiedliwość w komisjach porządkowych. Akt ten, zwany uniwersałem połanieckim, stanowił uwieńczenie wielu rozporządzeń i proklamacji wydanych przez Kościuszkę w sprawie chłopskiej od chwili rozpoczęcia powstania.
- 10 maja 1794 powstała Rada Najwyższa Narodowa – rząd powstańczy.
- 16 maja 1794 król Prus Fryderyk Wilhelm II ogłosił przystąpienie do walki z powstaniem. W nocy dywizje Jana Grochowskiego przekroczyły Wisłę pod Annopolem i ruszyły w kierunku Połańca. Denisow, zdając sobie sprawę, że nie zapobiegnie połączeniu się wojsk polskich, wycofał się do Szczekocin, gdzie zbierały się wojska pruskie

- z dywizją rosyjską gen. Zagriażskiego bitwę pod Dubienką
- 8 czerwca 1794 rosyjski korpus gen. Wilhelma Derfeldena zwycięży Polaków dowodzonych przez gen. Józefa Zajączka w bitwie pod Chełmem. Zajączek, ścigany przez korpus Derfeldena, wycofał się do Lublina, a stamtąd do Warszawy.
- 30 czerwca 1794 korpus austriacki wkroczył do województwa krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego.
- 7 lipca wojska austriackie zajęły Lublin.
- Od 13 lipca do 6 września 1794 trwało oblężenie Warszawy przez wojska rosyjskie i pruskie. Od północy stolicę blokowały wojska pruskie. Obecny był przy nich król Fryderyk Wilhelm II. Armia pruska liczyła 30 tys. żołnierzy. 12 sierpnia 1794 Wilno skapitulowało.
- 19–23 sierpnia 1794 Kościuszko powołał Sąd Kryminalny Wojskowy z gen. Józefem Zajączkiem jako prezesem.
- 21 sierpnia 1794 do insurekcji przystąpiła Wielkopolska, gdzie wybuchło inspirowane insurekcją powstanie wielkopolskie.
- 6 września 1794 Rosjanie i Prusacy zrezygnowali z oblegania Warszawy.
- 19 września Tadeusz Kościuszko walczył w Siedlcach.
- 25 września 1794 gen. Jan Henryk Dąbrowski wkroczył do Gniezna.
- 10 października 1794 bitwa pod Maciejowicami, w bitwie ranny Tadeusz Kościuszko dostał się do niewoli rosyjskiej, po czym został uwięziony w twierdzy pietropawłowskiej w Petersburgu.
- 5 listopada skapitulowały wojska powstańcze broniące Warszawy.
- 24 października 1795 Rosja, Prusy i Austria dokonały III rozbioru Polski. Rzeczpospolita zniknęła z mapy Europy.
- 16 grudnia 1795 papież Pius VI wydał brewe potępiające insurekcję kościuszkowską określając ją przedsięwzięciem bezbożnym.

zasięg terytorialny III rozbioru Polski;

Rosji przypadły wszystkie ziemie na wschód od Niemna i Bugu (120 tys. km²). Na zabranych terenach utworzono gubernie: n wołyńską ze stolicą w Izaławiu, grodzieńską, mińską oraz litewską z siedzibą w Wilnie. Otrzymała największy powierzchniowo obszar

Austria jako główny inicjator III rozbioru, a także w ramach rekompensaty za straty w wojnie z rewolucyjną Francją, zajęła Lubelszczyznę. Zaanektowała także resztę Małopolski z Krakowem, część Podlasia i Mazowsza. Otrzymała tereny najliczniej zaludnione.

Prusom przydzielono część Mazowsza z Warszawą, Podlasia i Litwy. Ponadto Prusy zajęły 2230 km² województwa krakowskiego (m.in. teren dawniejszego księstwa siewierskiego), zwanego odtąd w Prusach Nowym Śląskiem (*Neu Schlesien*).

ZAJĘCIA NR 3 01.04

1. przyczyny wewnętrzne i zewnętrzne upadku państwa polskiego

1. Okoliczności zewnętrzne

♣ niebezpieczny układ polityczny – silni sąsiedzi i słaba Rzeczypospolita. W państwach ościennych : Prusach, Rosji i Austrii w XVIII wieku przeprowadzono liczne reformy polityczne i gospodarcze. Powstały silne monarchie oświecone, które mogły podjąć ekspansję zewnętrzną gdyż miały silne armie doskonale wyposażone. Wszystkie te państwa prowadziły politykę z pozycji siły. Wysokie podatki zapewniały im pełny skarb. Wprowadzono w nich armie zawodowe, jednolicie umundurowane i nowoczesnie uzbrojone. Duże znaczenie uzyskała artyleria. Tworzył się szkolony korpus oficerski w szkołach wojskowych. W państwach tych monarcha podejmował najważniejsze decyzje dzięki czemu problemy były rozwiązywane praktycznie natychmiast. Dążąc do ekspansji zewnętrznej kraje te kierowały się własnym interesem i rachunkiem ekonomicznym. Rozbiór olbrzymiego i silnego sąsiada, który nie miał szans się obronić, był dużo korzystniejszy niż walka z innymi monarchiami oświeconej Europy.

♣ ingerowanie państw ościennych w sprawy polskie – państwa ościenne od początku XVIII wieku wtrącały się w wewnętrzne sprawy polskie. Ich celem było utrzymanie istniejącego ustroju politycznego, gdyż tylko on gwarantował słabość państwa polskiego. Dlatego też przekupywały magnatów, którzy patrzyli tylko na własne dobro a nie na dobro publiczne. Monarchie ościenne dążyły by na tronie polskim zasiadali słabi władcy. I tak w 1733 r. nie dopuściły do objęcia tronu przez Stanisława Leszczyńskiego, zięcia króla Francji, a osadziły na tronie słabego Augusta III.

♣ po wojnach XVII wieku państwo polskie nie miało sojuszników. Trzej najwięksi sąsiedzi RP sprzymierzyli się by dokonać rozbiorów. Imperium Osmańskie było także osłabione i nie było w stanie obronić nawet własnego terytorium. Turcja utraciła w XVIII wieku część swoich ziem. Nie była więc w stanie pomóc RP.

♣ pod koniec wszystkie państwa europejskie były zajęte problemem rewolucji francuskiej, a później wojen napoleońskich (rewolucja wybuchła w 1789)

2. Przyczyny wewnętrzne, które doprowadziły do upadku I Rzeczypospolitej

- ♣ I Rzeczypospolita prowadziła niekonsekwentną politykę zagraniczną w XVIII w. – nie miała sojuszników, ciągle wiązała się z innym państwem
- ♣ słaba władza centralna nie była w stanie podjąć niepopularnych decyzji, które mogłyby uratować RP. Osłabienie władzy centralnej było spowodowane wolną elekcją i przywilejami szlacheckimi. Autorytet króla był bardzo niewielki.
- ♣ niechęć magnaterii do reform – część magnatów zdawała sobie sprawę z anarchii panującej w RP i z możliwych konsekwencji, jednakże nie zamierzała rezygnować z przewagi jaką ta anarchia im dawała. Liczył się tylko prywatny interes rodu, który nie utożsamiał się z Polską i Polakami. Jakakolwiek reforma, zmierzająca do umocnienia władzy centralnej i usprawnienia prac sejmku, godziła w interes magnaterii dążącej do utrzymania anarchii i chaosu w państwie. Tylko anarchia bowiem gwarantowała rządy magnaterii. Jednym słowem magnateria przekładała interes prywatny nad dobro publiczne. Magnateria wołała „sprzedać” się mocarstwom sąsiednim nim wyrazić zgodę na konieczne reformy.
- ♣ przekupstwo szlachty i zrywanie sejmów było przyczyną bezsilności króla i niemożności sprawnego funkcjonowania państwa. Jedynym ratunkiem były reformy, które odebrałyby 2 prawa polityczne szlachcie gołocie, będącej na utrzymaniu magnaterii, oraz wprowadzenie podejmowania decyzji na sejmie większością głosów, a także zniesienie wolnej elekcji i wprowadzenie dziedziczenia tronu. Na to jednak musiałby zgodzić się sejm zdominowany przez klientów magnackich.
- ♣ upadek gospodarczy również przyczynił się do upadku I RP. Szlachta i magnateria prowadziły błędną politykę gospodarczą. Oparcie polityki na pracy chłopów pańszczyźnianego, który nie miał żadnych perspektyw, prowadziło do obniżenia wydajności pracy. Niechęć przed wszystkim co pochodziło z zewnątrz powodowało, że w państwie polskim stosowano przestarzałe metody uprawy roli. Dlatego też Anglia i Rosja z łatwością przejęły dawne polskie rynki zbytu.
- ♣ Szlachta nie płaciła praktycznie podatków (sama musiała wyrazić zgodę na swoje opodatkowanie) co prowadziło do tego, że skarb państwowy był ciągle pusty. Nie było więc pieniędzy na wprowadzenie nowoczesnej armii pochodzącej z zaciągu i nowoczesnie wyposażonej. Silna armia mogła powstrzymać agresorów. Tymczasem Prusy, kilkakrotnie mniejsze od RP dysponowały armią w liczbie 180 tys., podczas gdy państwo polskie mogło liczyć jedynie na 25 tys.

BLOK III

XXVIII. Kultura doby oświecenia w Rzeczypospolitej

myśl społeczna i polityczna polskiego oświecenia

Oświecenie to okres obejmujący koniec XVII wieku aż po początki XIX wieku. W różnych krajach te granice wyznaczają inne wydarzenia, jednak powszechnie przyjmuje się **za początek epoki koniec panowania Ludwika XIV, a za koniec rewolucję francuską. Oba te wydarzenia mają duże znaczenie dla ujęcia myśli społeczno-politycznej epoki, od absolutyzmu do wolności, równości i braterstwa.**

Wczesne oświecenie, czyli lata **1730-1764**, to okres **przedstanisławowski**, w którym ostatnie przejawy baroku współegzystują jeszcze z nowymi tendencjami. Zaczątki myśli oświeceniowej pojawiają się w stolicy, gdzie docierają za pośrednictwem pisarzy kształconych na uniwersytetach zagranicznych. W tym czasie powstają pierwsze instytucje, będące zapowiedzią przemian reformatorskich, takie jak Collegium Nobilium w Warszawie, założone przez S. Konarskiego w 1740 roku i Biblioteka Rzeczypospolitej utworzona w 1747 roku w Warszawie z inicjatywy braci Załuskich. W okresie wczesnego oświecenia przenikają do Polski pierwsze echa klasycyzmu.

Klasycyzm stanisławowski przypada na okres rządów Stanisława Augusta Poniatowskiego, a więc na lata **1765-1787**. W tym czasie tworzą najwybitniejsi pisarze epoki: **I. Krasicki, A. Naruszewicz, S. Trembecki**, a działania zmierzające do reformy ustroju państwa polskiego przybierają na sile, owocując m.in. utworzeniem licznych instytucji życia społecznego i kulturowego (czasopismo „Monitor”, Szkoła Rycerska, teatr publiczny). Klasycyzm stanisławowski podzielić można na **dwie fazy**. W **pierwszej**, której końcowa data to rok **1773** (konfederacja barska i pierwszy rozbiór Polski) w publicystyce, literaturze i teatrze daje się zauważyć wzrost optymizmu oraz nadziei na uzdrowienie państwa. **Druga (1774-1787)** naznaczona została poczuciem rosnącego zagrożenia całkowitą utratą niepodległości. Trzecia faza polskiego oświecenia, przypadająca na lata **1787-1795**, to okres obrad Sejmu Czteroletniego, insurekcji kościuszkowskiej, oraz trzeci rozbiór Polski oznaczający upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej. W tym czasie szczególnie intensywnie rozwija się **publicystyka**, reprezentowana m.in. przez H. Kołłątaja, S. Staszica, a także **teatr**, którego najwybitniejszym twórcą był wówczas W. Bogusławski. Wtedy to formuje się w pismach

politycznych nowy model państwa szlachecko-mieszczańskiego, rozwijają się ruchy republikańskie i jakobińskie.

Schylek oświecenia to lata **1795-1822**. W tym okresie klasycyzm współwystępuje z sentymentalizmem i pierwszymi przejawami romantyzmu. Charakter tego okresu wyznaczony jest świadomością utraty przez Polskę niepodległości oraz kształtowaniem się nowych prądów myślowych i literackich. Rok 1822 - data wydania *Ballad i romansów* A. Mickiewicza - stanowi początek epoki romantyzmu.

Oświecenie polskie miało odmienny charakter niż w innych krajach Europy. Na Zachodzie jego główną siłą było osiągnące awans społeczny mieszczaństwo, które dążyło do ograniczenia władzy centralnej, krytykowało ustrój absolutystyczno-feudalny oraz walczyło o powszechną wolność i równość. W Polsce inicjatorem nowego kierunku stała się **szlachta i duchowieństwo**. Czasy saskie doprowadziły w I połowie XVIII wieku do zahamowania rozwoju państwa, przyczyniły się do całkowitego **upadku miast i mieszczaństwa**. Liczne wojny i kryzys gospodarczy spowodowały **rozkład szlacheckiej Polski**, której władza królewska uległa osłabieniu na rzecz wzrostu pozycji magnaterii. Ubożeniu najniższych warstw społecznych: chłopów, mieszczaństwa i drobnej szlachty towarzyszyło bogacenie się oraz wzrost uprawnień i przywilejów bardziej wpływowych grup: magnatów i zamożnej szlachty. Szerząca się w baroku ideologia sarmacka uległa z czasem wynaturzeniu, prowadząc do wzrostu ksenofobii, zacofania umysłowego i anarchii. Działania reformatorów oświeceniowych będą więc zmierzać w kierunku **umocnienia władzy królewskiej, edukowania** najniższych warstw społecznych, **ograniczenia** nadmiernych **przywilejów szlacheckich** liberum veto i równoznacznej z anarchią „złotej wolności”. Demokratyczny i parlamentarny system Rzeczypospolitej uległ wynaturzeniu, doprowadzając do nierówności społecznej, szerzenia się źle pojmowanej wolności i ogólnego upadku kraju. Oświecenie polskie w niewielkim więc stopniu mogło korzystać ze wzorów europejskich, uwarunkowanych odmienną sytuacją polityczną.

Collegium Nobilium (1740)

Jednym z celów działaczy polskiego oświecenia było dokonanie **reformy** przestarzałego **szkolnictwa**, w większości przypadków prowadzonego przez zakony. Pierwszą doniosłą inicjatywą tego typu było założenie w **1740** roku przez **Stanisława Konarskiego** szkoły z internatem prowadzonej przez pijarów (Collegium Nobilium). Zadaniem tej instytucji było kształcenie nowego pokolenia Polaków, przygotowanego do przeprowadzenia przebudowy

państwa polskiego. Konarski dobrał wykształconą kadrę nauczycielską, wprowadził nowoczesne metody nauczania, rozszerzył program o dodatkowe przedmioty m.in. historię, prawo, ekonomię, nauki ścisłe oraz ograniczył łacinę na rzecz języka polskiego. W Collegium kładziono nacisk na naukę filozofii oraz nowożytnych języków. Dbano o wykształcenie jasnego, precyzyjnego sposobu wysławiania się i argumentowania wzorowanego na zasadach starożytnej „cycerońskiej” retoryki. Kształcono obywatelskie, nowoczesne postawy. Collegium Nobilium, przeznaczone w zasadzie dla bogatej szlachty i magnaterii, wykształciło wielu znanych działaczy polskiego oświecenia, przyczyniło się także do rozwoju teatru, tworząc szkolną scenę, na której wystawiano zarówno dzieła francuskie, jak i rodzime. Działalność szkoły utorowała drogę nowym inicjatywom oświatowym, w tym m.in. Komisji Edukacji Narodowej.

Biblioteka Załuskich (1747)

Pierwsza biblioteka przeznaczona do użytku publicznego została założona w **1747 roku w Warszawie przez Józefa Andrzeja i Andrzeja Stanisława Załuskich** jako **Biblioteka Rzeczypospolitej**. Księgozbiór obejmował zarówno prywatne zbiory Załuskich, jak i tytuły gromadzone w trakcie działalności instytucji w Polsce i za granicą. Biblioteka spełniała rolę znaczącego ośrodka umysłowego w kraju, a także stanowiła warsztat pracy dla wybitnych twórców epoki oświecenia, m.in. S. Konarskiego i F. Bohomolca.

Reforma szkolnictwa

Utworzenie Collegium Nobilium zapoczątkowało trwającą w całym oświeceniu gruntowną reformę szkolnictwa i oświaty, której przejawem było m.in. powstawanie nowego typu szkół i instytucji zmierzających do przeobrażenia systemu edukacji w Polsce. **W 1765 roku** otworzona została w Warszawie przez generała i pisarza **Adama Kazimierza Czartoryskiego Szkoła Rycerska**, zwana **Korpusem Kadetów**, w której wykorzystano doświadczenia Konarskiego. Szkoła była postępową pod względem laicyzacji i unowocześnienia programu dydaktycznego. Celem nauczycieli było kształcenie kadry oficerskiej, cechującej się wysokim poziomem intelektualnym i wzorową postawą moralną i obywatelską. Zbiór zasad, które miały przyświecać wychowaniu młodzieży, zawarty został w napisanym przez Czartoryskiego *Katechizmie kadeckim*.

Osiem lat później, w **1773 roku**, z inicjatywy króla utworzona została **Komisja Edukacji Narodowej**, rodzaj ministerstwa oświaty, którego zadaniem było dokonanie reformy wszystkich poziomów szkół: parafialnych, wydziałowych oraz uniwersytetów. Członkowie

Komisji w swoich działaniach wykorzystywali doświadczenia Konarskiego oraz odwoływali się do wzorców oświatowych Europy Zachodniej. Powstanie instytucji możliwe było dzięki likwidacji zakonu jezuickiego, sprawującego do tej pory wszechwładną kontrolę nad systemem szkolnictwa. Komisja podjęła kształcenie kadry nauczycielskiej, zajęła się unowocześnianiem programów nauczania i wydawaniem podręczników, wprowadziła do szkół język polski ograniczając stosowaną do tej pory łacinę, zreformowała nauczanie retoryki i poetyki, położyła nacisk na estetykę oraz umiejętność praktycznego wykorzystania wiedzy. Dzięki pracom Komisji **zreformowano Akademię Krakowską i Wileńską**, tworząc m.in. nowe wydziały literatury. W celu wydawania nowych podręczników utworzono **Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych (1775)**, któremu przewodniczył I. Potocki. Wykorzystując zdobycze europejskiej myśli filozoficznej doby oświecenia przygotowano i wydrukowano ponad dwadzieścia podręczników w języku polskim, szczególną uwagę zwracając na konieczność reformy gramatyki. Wszystkie te działania reformacyjne były wynikiem przyjętego przez Komisję założenia, wyrażonego w haśle „*Stworzyć naród przez wychowanie publiczne*”. Program ten wynikał z oświeceniowego przekonania o możliwości przeobrażenia świadomości społecznej na drodze edukacji i wychowania. W **1800 roku**, już po trzecim rozbiórce Polski, powstało **Towarzystwo Przyjaciół Nauk**, które starało się realizować program oświeceniowy. Stojąc na stanowisku konserwatywno-ugodowym, w zasadzie odżegnywało się od polityki, usiłując w latach niewoli państwa dbać o zachowanie ciągłości tradycji narodowej, historii i literatury. Działalność towarzystwa, w którym wykształciły się dwa działy: Umiejętności (nauki przyrodnicze i technika) oraz Nauk (przedmioty humanistyczne i literatura) zaowocowała licznymi publikacjami, sesjami naukowymi i konkursami. Aktywnymi członkami Towarzystwa byli m.in. S. Staszic i J. U. Niemcewicz.

Rozwój czasopiśmiennictwa

Na lata oświecenia przypada szybki rozwój czasopiśmiennictwa i pojawienie się nowych gatunków publicystycznych. Jednym z najbardziej znaczących periodyków, redagowanych na wzór angielskiego „Spectatora”, był wychodzący w latach **1765-1785 w Warszawie „Monitor”**. W zespole redakcyjnym czasopisma znaleźli się m.in. **I. Krasicki, F. Bohomolec, A. K. Czartoryski** oraz sam król **Stanisław August Poniatowski**. Obok przekładów zagranicznych artykułów w „Monitorze” drukowano także teksty rodzime, głównie eseje, felietony, artykuły pisane przez Krasickiego i Bohomolca, którzy przyczynili się do stworzenia nowego typu publicystyki. Na łamach czasopism propagowano literackie

założenia klasycyzmu, walczono o religijną tolerancję i postulowano hasła europejskiego racjonalizmu. Celem krytyki publicystów był szlachcic - Sarmata, któremu przeciwstawiano nowy typ wykształconego, wolnego od uprzedzeń humanisty. Przedmiotem zainteresowania stały się również kwestie mieszczaństwa, rozwój handlu i przemysłu oraz położenie chłopów. „Monitor” stanowił trybunę, z której głoszono oświeceniowy program reform; na jego łamach publicyści walczyli z zacofaniem usiłując wpłynąć na zmianę świadomości narodu polskiego. Najbardziej radykalny charakter miało pismo w ciągu dwóch pierwszych lat działalności, między r. 1765 a 1767.

Problematykę literacką doby oświecenia poruszali autorzy artykułów do „**Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych**”, nieoficjalnego organu prasowego „obiadów czwartkowych”, wychodzącego w latach **1770-1777**. Redaktorem czasopisma był **A. Naruszewicz**, który wraz ze swoimi współpracownikami starał się sformułować **model oświeceniowej literatury polskiej**, odpowiadającej zachodnim, głównie francuskim wzorcom, ale ugruntowanej w tradycji polskiego renesansu. Na łamach „Zabaw” drukowano utwory francuskich pisarzy klasycystycznych, przekłady dzieł antycznych poetów, utwory barokowe, rokokowe i sentymentalne. Różnorodności tematycznej i ideowej zamieszczanych utworów towarzyszyło bogactwo gatunkowe. W „Zabawach” pojawiały się ody, sielanki, bajki, epigramaty, poematy, satyry. W czasopiśmie umieszczano również utwory prozatorskie a także artykuły krytyczne. W „Zabawach” w pełni realizowano oświeceniowe hasło „ucząc bawić”, a kierowane były głównie do elity intelektualno-artystycznej. Na łamach czasopisma debiutowali wszyscy najwybitniejsi pisarze epoki: I. Krasicki, A. Naruszewicz, S. Trembecki.

Teatr publiczny

Z inicjatywy Stanisława Augusta Poniatowskiego powstał w Warszawie pierwszy teatr publiczny. Już na wiosnę 1765 roku król sprowadził do Polski zespoły: francuski i włoski, a następnie, pragnąc stworzyć teatr narodowy, ogłosił konkurs na sztukę polską. **19 listopada 1765 roku** w Operalni wystawiono premierę utworu **Józefa Bielawskiego pt. Natręci**, będącą przeróbką z Moliera. Dostawcą dramatów do teatru był również, w pierwszej fazie jego działalności, tzn. do **1767 roku**, **Franciszek Bohomolec**, autor m.in. *Małżeństwa z kalendarza*. Teatr po rozwiązaniu reaktywowany został w **1774 roku**, by pięć lat później przenieść się do nowego budynku na **pl. Krasiańskich**. W **Teatrze Narodowym** wystawiali swoje sztuki m.in. **Adam Czartoryski** i **Franciszek Zabłocki** (*Fircyk w zalotach*). W **1789 r.** rozwiązano zespół polski, ale już rok później kierownictwo teatru objął jeden z najwybitniejszych twórców tego okresu, zwany „ojcem teatru polskiego” - **Wojciech**

Bogusławski. Trzeci, ostatni przed upadkiem Rzeczypospolitej, okres działalności teatru przyniósł m.in. premiery takich autorów jak **J. U. Niemcewicza** *Powrót posła*, i **Bogusławskiego** *Henryk VI na łowach*, *Cud mniemany czyli Krakowiacy i Górale*. Większość wystawianych wówczas dramatów spotkała się z bardzo żywym przyjęciem opinii publicznej, z łatwością odnajdującej w tekstach aluzje polityczne.

Zespół Teatru Narodowego grał również z krótkimi przerwami w czasie powstania kościuszkowskiego, by swą działalność zakończyć wraz z trzecim rozbiorem Polski w 1795 roku. Teatr publiczny z czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego, w myśl oświeceniowej zasady „bawić, wzruszać, uczyć” starał się wychowywać polskie społeczeństwo, krytykując sarmackie zacofanie i propagując swe patriotyczne wzorce obywatelskie.

Ignacy Krasicki

Ur. 3 lutego 1735 r. w Dubiecku (Sanockie)

Zm. 14 marca 1801 r. w Berlinie

Najważniejsze dzieła:

Myszeida (1775),

Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki (1776),

Monachomachia (1778),

Pan Podstoli (1778 i 1784),

Bajki i przypowieści (1779),

Satyry (1779 i 1782),

Antymonachomachia (1779),

Wojna chocimska (1780)

Wybitny polski poeta, prozaik, komediopisarz i publicysta. Kasztelanic chełmski, hrabia, przeznaczony do stanu duchownego ze względu na trudną sytuację materialną rodziny. Od 1766 r. biskup warmiński. Blisko współpracował z królem Stanisławem Augustem w dziele kulturalnego ożywienia kraju. Tworzył w duchu oświecenia (m.in. napisał w latach 1781-83 dwutomową encyklopedię *Zbiór potrzebniejszych wiadomości*, był twórcą pierwszego pol. czasopisma, («Monitor»), ale jego *Hymn do miłości ojczyzny* (1774) oraz przekład *Pieśni Osjana* odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu polskiego romantyzmu.

Hugo Kołłątaj

Należał do najwybitniejszych z przedstawicieli polskiego Oświecenia. Był księdzem, zajmował się polityką i filozofią. Brał udział w pracach Komisji Edukacji Narodowej i Towarzystwa Ksiąg Elementarnych. Był jednym z autorów Konstytucji 3 maja.

Urodził się 1 kwietnia 1750 r. w Dederkałach Wielkich na Wołyniu. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Kształcił się w Pińczowie, a następnie na Akademii Krakowskiej (filozofia), w Wiedniu oraz w Rzymie (prawo i teologia), gdzie przyjął święcenia kapłańskie.

Działając w Komisji Edukacji Narodowej dokonał reorganizacji Akademii Krakowskiej. Po przeprowadzeniu się do Warszawy w 1779 r. skupił wokół siebie grono publicystów i filozofów nazywane "kuźnicą kołłątajowską". Forsowali oni reformy Rzeczypospolitej, krytykując anachroniczne struktury i zaszczości.

Był jednym z autorów Konstytucji 3 maja. Po jej uchwaleniu założył Zgromadzenie Przyjaciół Konstytucji Rządowej. W 1791 r. został mianowany podkanclerzym koronnym. W późniejszym czasie zamierzał przystąpić do Targowicy.

Podczas insurekcji kościuszkowskiej należał do Rady Najwyższej Narodowej. Został aresztowany w czasie podróży do Wenecji i osadzony w więzieniu w Ołomuńcu.

Po opuszczeniu więzienia udał się na Wołyń, jednak w krótkim czasie został ponownie aresztowany i wywieziony do Moskwy. Ostatnie lata życia spędził w Księstwie Warszawskim. Zmarł 28 lutego 1812 r.

Hugo Kołłątaj był wielkim orędownikiem równouprawnienia mieszczan, choć zajmował się również chłopami - proponował zamianę pańszczyzny na czynsz.

Przeciwstawiał się *Liberum veto*, umocnienie władzy królewskiej widział w dziedzicznym tronie. Postulował ograniczenie praw magnaterii. W jego opinii sejm powinien być zawsze gotowy.

Jako przykład twórczości należy wymienić: "Do Stanisława Małachowskiego o przyszłym sejmie Anonima listów kilka", "O ustanowieniu i upadku Konstytucji 3 Maja" czy "Prawo polityczne narodu polskiego".

Dominik Merlini urodził się w 1730 roku w Castello w północnych Włoszech, jako syn Franciszka i Anny Marii Fontany. Rodzina Fontanów, a w szczególności Jakub Fontana – pierwszy architekt Królestwa Polskiego – utarła mu drogę do Polski. Studia odbył prawdopodobnie w Lombardii. W Warszawie przebywał od 1760 roku. Zawodu uczył się w pracowni Jakuba Fontany, dzięki któremu dostał się na dwór.

W 1761 roku został architektem królewskim, w 1768 roku nobilitowany, tytuł szlachecki otrzymał w 1775 roku. Po śmierci Jakuba Fontany w 1777 roku, Dominik Merlini objął stanowisko architekta Rzeczypospolitej. Był zamożny, posiadał dwie cegielnie, dom w centrum Warszawy przy Bramie Krakowskiej oraz drugi dom między ulicami Książęcą i Wiejską, również w Warszawie.

Ożenił się z Polką Marianną z Sambergów Kiemserową w 1764 roku, z którą miał dwanaścioro dzieci. W 1789 roku ciężko zachorował. W 1797 roku zmarł w Warszawie, pochowano go na cmentarzu Powązkowskim.

Dominik Merlini swoją twórczością wpisał się w nurt klasycyzmu stanisławowskiego. Projektował budowle o prostych formach, nawiązujących do architektury starożytnego Rzymu, z kolumnowymi portykami i tympanonem dekorowanym płaskorzeźbą. Wiele inspiracji czerpał z budowli Andrea Palladia. Chętnie stosował również kamienne balustrady czy ozdobne wsporniki.

Większość prac architektonicznych Dominik Merlini wykonał na zlecenie Stanisława Augusta Poniatowskiego. Od 1775 roku rozpoczął przebudowę Zamku Królewskiego w Warszawie, projektując Salę Canaletta i Salę Audiencyjną (1776), kaplicę (1777), bibliotekę (1779–1782), Wielką Salę Asamblową (1777–1780) oraz Salę Tronową, Rycerską i Konferencyjną (1784–1786). Ponadto Merlini jest autorem pięciu niezrealizowanych projektów przebudowy wnętrza i elewacji całego zamku.

Kolejnym zleceniem od Stanisława Augusta Poniatowskiego była rozbudowa Łazienek. Merlini przebudował Zamek Ujazdowski (1766–1771), odbudował Ermitaż (1775–1778), na nowo wznosił Biały Dom (1774–1776), przebudował Myślevice (1775–1777), Wielką Oficynę (1776–1778) oraz Pomarańczarnię z Teatrem (1786–1789). W 1778 roku zaprojektował również zbiornik wody w kształcie wielkiego grobowca. Łazienki wyremontował i powiększył w latach 1775–1777, a w 1784 roku przekształcił je w pałac Na Wyspie. Prace trwały do 1795 roku, przy współpracy z J.Ch. Kamsetzerem, J.B. Plerschem, M. Bocciarellim, A. Le Brunem, G. Monalim oraz T. Riglim.

Z innych projektów warszawskich Dominika Merliniego należy wymienić przebudowę Pałacu Kazimierzowskiego na Szkołę Rycerską (1765), odbudowę pałacu Krasieńskich (1783), projekt pałacu Antoniego Jabłonowskiego (1785, późniejszy ratusz Warszawy) oraz projekt pałacyku Królikarnia (1786–1789). Królikarnia to klasycystyczny pałac przy ulicy Puławskiej zbudowany na zlecenie Karola Aleksandra Tomatisa, wzorowany na słynnej Villa Rotonda Andrea Palladia. Merlini zaprojektował piętrową budowlę na planie kwadratu z

zaakcentowaną i podwyższoną częścią środkową, mieszczącą okrągłą salę i zwieńczoną kopułą. Fasadę zachodnią zdobi portyk wsparty na czterech jońskich kolumnach.

Merlini projektował także budowle kościelne, są to m.in. kaplica Pana Jezusa w kościele pw. św. Jana w Warszawie (1762), kościół Bazylianów w Warszawie (1781–1784), przebudowa katedry płockiej (1787), przebudowa kościoła w Rogalinie (1782–1788). Prawdopodobnie zaprojektował również dwór w Pieniakach (1777) oraz w Międzyrzeczu Koreckim (1787).